

UNA APORTACIÓ FARMACÈUTICA MALLORQUINA: LA *CONFECTIO* *INFANTIUM* O *CONFITS D'EN CASES*

MARIA J. SAMPIETRO I SOLANES

L'itinerari que condueix des de la figura acolorida de l'apotecari medieval al farmacèutic vuitcentista és ben conegut, a Mallorca, gràcies a l'obra d'Alemany Vich. Seguint els avatars d'aquell procés històric es va saber d'un remei medicinal d'invenció local, únic vestigi de la creativitat dels apotecaris mallorquins fins a la Il·lustració, època en la qual produïren per primera vegada obra escrita.

La recerca entorn d'un medicament del passat requereix establir les dades cronològiques que donin constància de la seva aparició, les dades biogràfiques del seu inventor i la manera com la fórmula es va trasmetre. Però la vella recepta només cobrarà significat dins del context d'on va sorgir.

Cal mostrar, per tant, el mercat de productes i les existències a les apotecaries, interrogar els Receptaris i acostar-nos a les formes avui extingides dels remeis medicinals d'altre temps.

1.- Dades cronològiques.

La primera notícia sobre el medicament prové d'una Tarifa de preus de l'any 1710¹ que inclou un remei denominat *confectio infantium*, al costat del qual s'anota l'autor, *Antonio Casas aromatario Majorica*, i una segona denominació del remei, la de *confits d'en Cases*.

1.1- El *confit* o *confits d'en Cases*

A bona part dels inventaris d'apotecaries trobats dins el fons de protocols notariais de l'ARM, queda enregistrat primer el *confit*, després els *confits d'en Cases*. Es tracta molt probablement d'una medicina apareguda a Mallorca al darrer terç del segle XV. No figura a l'extens inventari de Bartomeu Claret (1463)² però, poc després, a un de molt més modest, el de Pere Mora (1470),³ de Pollença, consta:

Item, altre potet de terra en què ha circa una lliura de confit d'en Cases.

¹ La Tarifa es troba al Còdex 3, AMP, pàg. 182. Citada per L. ALEMANY VICH: *Contribución a la historia de la Farmacia en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1960.

El medicament és citat per B. FONT i OBRADOR: *De l'apotecaria històrica mallorquina (Miscel·lània documental)*, Palma de Mallorca, 1987.

² A.R.M., Prot. M-190, fol.84-98. Parcialment estudiat, amb els 3, 4 i 5 a: J. N. HILLGARTH: *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, París, 1991.

M. BARCELO CRESPI; A. CONTRERAS MAS: "Farmàcia i alimentació: l'exemple del sucre a la Mallorca baixmedieval", *BSAL*, 50, 1994, 199-218

M. BARCELO CRESPI; G. ROSSELLO BORDOY: *Terrissa*, Barcelona, 1996.

³ ARM., Prot. A-143, fol. 6-9.

El tornam a trobar amb la mateixa denominació als de Joan Aguiló (1505),⁴ Baptista Rutlan (1507)⁵ i Bernardí Clar (1537).⁶

Al de Bartomeu Tutzó (1550)⁷ es llegeix:

Item, altra capsa en que ha una lliura de alum net y un paper ab palvora de confits de an Cases, pesa una onsa y un quart

Al mateix protocol notarial queden enregistrats, darrere l'inventari, uns encants o subhasta de béns. Dins ells es torna a utilitzar el nom primitiu de *confit d'en Cases*.

La nova denominació de *pólvora*, és a dir, pols, de *confits d'en Cases* es va imposar durant els cent anys següents fins que va esser substituïda per una tercera, simplificada, que perdura fins al XVIII. A l'inventari de Joan Melià (1701)⁸ apareix l'entrada:

Item, dos pots de confits d'en Cases.

Tal com se'ls anomena al document lleugerament posterior que ens els va donar a conèixer.

1.2-La *confectio infantium*.

Aquest producte no figura mai als inventaris i la nota de la Tarifa de 1710 és l'única prova que correspon al *confit d'en Cases*, tantes vegades trobat. Altres documents sí que en donen constància.

Les *Ordinacions* del Col·legi d'apotecaris de 1581 citen a un dels seus apartats un petit grup de medicaments que cal protegir de l'intrusisme dels sucres, candelers i especiers, entre ells la *confectio infantium*.

Hem trobat una *Tassa*⁹ o tarifa de preus més antiga que l'esmentada de 1710. Pot correspondre a l'any 1678 o al 1688. Dins el seu llistat, ocupant el darrer lloc d'entre un grup de 28 confeccions no laxants, es llegeix:

Conf. Infantium Ni. Casas. La unsa 8 diners.

Per acabar, una farmacopea acabada de compondre a Mallorca l'any 1778, que més tard examinarem, inclou la recepta de la *confectio infantium*, exposant que el seu inventor va esser l'apotecari mallorquí Antoni Casas.

4 ARM., Prot. A-450, 151-159.

5 ARM., Prot. T-497, fol. 20-516 A.R.M.,

6 ARM., Prot. M-878, fol. 104-111

7 ARM., Prot. C-2816, fol. 30-48

8 ARM., Prot. D-4356, 221.

9 AMP., Codex 2, 231: *Tassa y rebaxa de medicines. Es la antigua.*

Figura com a primer Jurat Ferrando Gual i Moix, que ho va ser els anys 1678, 1688 i 1692. Agraesc la dada a P. de Montaner.

La 3ª data és inacetable, si ens atenim als acords presos posteriorment pel Col·legi d'apotecaris.

1.3.- Els apotecaris Antoni i Nicolau Cases o Casas.

L'únic apotecari Antoni Cases o Cases documentat fins ara ho és a una data molt posterior a la d'aparició del medicament. El trobam a un volum de l'Arxiu Alemany titulat *Libre d'entrades i eixides de la Art i col·legi d'apotecaris del any 1508 fins al 1619*. El seu nom consta a totes les llistes anuals de col·legiats des de l'any 1575 fins al 1598. Se'l registra com a Antoni Cases, Casses i Cassas.

Si va obrir la seva apotecaria passats els vint-i-cinc anys, com era obligat no essent fill d'apotecari i va exercir la professió durant 23 anys, degué morir vorejant els 50. Una vida no curta, donada l'època. No el succeí cap fill ni tenim, a l'esmentat *Libre d'entrades*, cap antecessor del mateix llinatge, la qual cosa podria obeir -recordem que el confit s'enregistra per primera vegada a Pollença- al fet que hagués vingut a establir-se a Ciutat des d'una altra població de l'Illa. Figura també a una llista de rectors del Col·legi, com un dels dos que ho eren l'any 1585. Convé subratllar que és coetani del document on per primera vegada apareix citada la *confectio infantium*.

Ara bé, hem de comptar amb un apotecari Cases -l'inventor del *confit*- anterior en uns cent anys al que començava dins la professió el 1575.

Sabem de notaris d'aquest llinatge¹⁰ des del segle XIV, així com de nombrosos casos de parentiu entre apotecaris i mercaders, pertanyents aquests darrers al mateix grup estamental que els notaris. A la primera pàgina del *Libre d'entrades* anteriorment esmentat, corresponent a l'any 1508, consta un notari Antoni Cases. Un hipotètic nét de l'inventor del confit?

De tot lo dit és possible deduir l'existència, a la segona meitat del segle XV, d'un apotecari Cases o Casas, potser emparentat amb algun dels Cases documentats, identificable amb el Nicolau Cases que consta a la *Tassa* més antiga i inventor del remei. El segon apotecari Casas, l'Antoni recollit a la *Tarifa* posterior, podria haver fet una reelaboració del producte, de poc abast, si aquest va continuar amb la mateixa denominació popular, o simplement va imposar la denominació farmacèutica correcta, *confectio infantium* i en trasmetre la fórmula se li va adjudicar l'autoria.

2.- Notes sobre la pràctica farmacèutica a Mallorca en els segles XV i XVI

2.1- Les funcions de l'apotecari.

Dins l'Europa renaixentista, com a la medieval, a Castella l'estament mèdic controlava rígidament els apotecaris, sense fer pràcticament distinció entre ells i els droguers. A les ciutats italianes, la situació no era gaire diferent. Són conegudes les disputes curulles d'insults entre els metges i els apotecaris parisencs.

A la Corona d'Aragó, la força de l'organització gremial donava exemples, a Girona i a Osca, d'associacions de metges, cirurgians i apotecaris. Eren una excepció. La norma era agrupar-se amb professions menestrals afins, com a Barcelona o a València. A la Mallorca del XV i XVI s'integraven dins el *Gremi d'Apothecaris, Sucrers, Speciers i Candelers*¹¹ i,

¹⁰ El fons de protocols notariais de l'ARM conté els de notaris de llinatge Casas al segle XIV i al XVI.

¹¹ B. QUETGLAS GAYA: *Los gremios de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1937, 59 i 99.

encara que aquests oficis s'exercien separadament, els apotecaris prenién part de tots ells. L'any 1463, l'inventari de l'apotecaria de Bartomeu Claret recollia una rica provisió de confits de totes les fruites -peres, cireres, préssecs- amb mel, neules, torrons i la major exquisidesa, confits de sucre, fets a imitació dels que temps enrere varen portar els Croats al seu retorn d'Orient. Inclosa la varietat dins la qual una fina capa de sucre endurit enrevoltava les petites llavors del celiandre. Aquest inventari confirma la plena incorporació, a mitjans del segle XV, d'un aliment, inicialment signe de refinament cortesà, als hàbits alimentaris de la població ciutadana. No és que fossin a l'abast de tothom. El mateix inventari mostra un Johanot Albertí que hagué de deixar una cullera, probablement d'argent, un bé llavors només a l'abast d'una minoria, en penyora per quatre lliures de confits de sucre.

Al llarg de la primera meitat del segle XVI, els confits, de manera sorprenent, varen deixar d'aparèixer als inventaris de les apotecaries mallorquines. No hi ha proves, sinó al contrari, d'una variació proporcional en els gustos gastronòmics. Cal pensar, per tant, que el seu comerç era deixat de banda pels apotecaris i passava a mans dels sucres-candelers, els quals, a dates molt més tardanes, arribarien a anomenar-se confiters.¹² L'abandó del negoci dels dolços reforçava el caràcter pròpiament farmacèutic i la posició de l'apotecari dins de l'àmbit mèdic. Tot i així, no mancaven les contradiccions. A les apotecaries es continuava elaborant la composta, una laboriosa mescla de confits, i els torrons, al mateix temps que, com demostren els inventaris, i disputant el seu espai comercial als candelers, creixia ostensiblement a la primera meitat del XVI el negoci de la cera, el qual prenia part des del segle XV d'un comerç¹³ de volum considerable. Aquesta competència entre els co-agremiats va originar un llarg plet que va culminar amb la separació dels sucres, candelers i especiers en 1579.

El creixement del nivell d'exigència farmacèutica es feia evident a les *Ordinacions fetes en 1581*, al constituir-se un Col·legi independent. Ara bé, dins elles es disposava que *tot apothecari examinat sia tengut per candaler specier y sucrer e pusque fer y vendre lliberament cera spècies y confitures*. En els encants o subhastes de béns, una de les peces més valorades era el gros calder de fer torrons i als de l'apotecari Bartomeu Tutzó (1550) es va pagar tant per ell com per la biblioteca.

A Barcelona l'evolució es va avançar en alguns decennis i la postura enfront dels sucres-candelers es va mostrar menys dura i bel·licosa.¹⁴ L'aspecte mèdic de la professió es va reforçar paral·lelament, però l'any 1518 encara es trobava a les apotecaries barceloneses, com a les de Mallorca, neules, clarea i torrons.

En suma, a l'Illa, la implantació dels obradors i el comerç no medicinals estava potser arrelada en excés, i es perllongava al llarg del XVI amb la particularitat de la substitució dels dolços pels ciris. L'extracte que segueix, procedent de dos inventaris que abasten de 1463 a 1550 ho mostra. Els abans citats de la mateixa època, que no recollim per raons d'espai, ho confirmen. No han estat incloses les espècies, ja que s'utilitzaven àmpliament dins l'elaboració de nombroses medicines.

¹² La denominació confiter no apareix al *Libre d'entrades* esmentat, on consta la de sucrer fins a l'any 1579. Quetglas va constatar que l'ofici de confiter no estava documentat fins al segle XVIII.

¹³ O. VAQUER: "El comerç marítim a Mallorca a la segona meitat del segle XV", *Randa*, 29, 105-119.

¹⁴ R. JORDI GONZALEZ: *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, XIV, 141, Barcelona, 1976.

Entrades relatives a dolços i cera (productes i utensilis) no corresponents a formes farmacèutiques, en apotecaries del XV i XVI.

B. Claret (1463)

Dolços

- deu pots de terra pintats mitgencers ab diversos confits
- ...ne ha un ab entorn quatre lliures de confit de vista(sic)
- onze confiteres ab lurs cubertores de obre de Malicha per tenir confits e per vaxells
- una taula per stendre confits
- devall lo dit taulell de la botiga..una salsera verda en la qual ha entorn tres lliures de torrons
- un altre pot gran de vidre en lo qual ha entorn quatre lliures de confits de sucre
- hun caxó ple de codonyat on ha entorn hun quarter e mig
- hun altre caxonet en què ha entorn sexanta lliures de codonyat vell
- quatre alfàbies la una gran e tres poquetes per tenir composta en la una de les quals ha entorn dos quintars de pastanagues per composta, hon una altra poqueta entorn hu(n) quintar de composta ja feta
- un parol pla per enrodonir confits de sucre trenchat
- dos neule(r)s dos de sucre e dos de pasta
- tres gerres verdes ab duas anses la una plena de pressechs -
- confits ab mel i l'altre mitge de nous confites e l'altra buyda
- una alfàbia petita en la qual ha entorn un quintar de sitronat ab mel
- una alfàbia envernissada en la qual ha entorn dos quintars de peres confites ab mel
- una alfàbia envernissada en la qual ha entorn dos quintars de sireres ab mel
- una altra alfàbia en la qual ha entorn hun quintar de pastanagues confites ab mel
- una altra alfàbia envernissada en la qual ha entorn hun quintar e mig de carabassat confit ab mel
- una altra alfàbia plena de pastanagues confites ab mel
- una altra alfàbia plena de sitronat ab mel de pes de dos quintars
- una altra alfabieta envernissada ab sitronat de mel entorn hun quintar
- una capsa gran redona pintada en què ha entorn vuyt ll(iu)res de saliandra enredonit de sucre
- en l'altre caxa sis sentes neules de pasta
- hun altre artibanch de duas caxes ab lurs panys e claus les quals se tanquen apart dintre, en la una de les quals atrobí setze capsas de carn de codony de sucre

-en l'altre caxó entorn sis sentes neules de pasta
 -dos bassines de aram per coure marzapans
 -una cullera d'en Johanot Albertí, diu stá penyora per
 quatre lliures de confits de sucre

Cera

-hun coffre ab pintures ab son pany i clau dins lo qual
 attrobí molts mollos de terra per fer figures de cera
 -un paroll de obrar sera petit

Bartomeu Tutzó (1550)

Dolços

-una capseta ab sinch pots de codonyat
 -una alfàbia de tenir composta buyda ab dues anses
 -una alfàbia de terra de quatre anses ab composta que fa
 confitar quasi plena
 -tres parols de aram grans .. un per fer torróns
 -un fogó de fust de fer torróns
 -un manador de fust petit de fer torróns

Cera

-un caxonet de tenir candeles en que ha quatre onces sis
 dranmes de candeles blanques una onsa deu dranmes candeles
 vermelles una liure tres dranmes candeles negres

-una pedra de fer sera gomada

-una cassola de terra de fer sera gomada buyda

-tres parols grans de fer sera

-una olla de aram migensera de fondre sera

-una cassola de aram de passar verga ab son siti de
 lenyam que -

diuen es de mo. Nicolau Crespi que fos penyora per
 vint-y-dos sous

-un fust per tenir lo parol de passar verga

-una talladora de blens de fer candeles

-dos quintars noranta-quatre liures net de tara de sera
 blancha ab tantes neules y hun paner

-dotza liures y mige de candeles blanques de confraria y
 menudes ab un tros de siri

-una canya ab alguns blens de cotó de candeles de
 confraria

-un capdell de cotó tursut que pesa mige liure net de tara

-un torn de fust per fer antorxes y siris

-dues splanes de fust en què diuen ni ha una de mo.

Crespi

-dos naulers de asser ab manech de ferro, hun patit y
 hun gran

-un taulell de fust gran de splanar siris

-un calaix de fust vell ab alguns blens de sera negra

-un armari de fust pintat de blanch y senra dins lo qual
 hi ha a un parestatge baix quatre pans de sera nova y una
 graxonera de sera que fa pesat deset liures y mige net de tara

-tres parols grans, dos de fer sera

Els sabers farmacològics.

La farmacologia grec-romana es nodria de la ciència grega de la natura. Les qualitats contraposades fred-calent i sec-humit, lligades per igual a la doctrina prearistotèlica dels quatre elements i a la dels quatre humors hipocràtic-galènics, definien l'acció curativa de les substàncies.¹⁵

El saber farmacològic clàssic, transmès pels grans metges àrabs i pels seus deixebles de Salern i Montpeller, com a part de la seva obra, va ser durant segles patrimoni dels estudis universitaris de Medicina. Amb tot, més enllà dels *Receptaris*, certs tractats i alguns autors¹⁶ especialment rics en continguts farmacològics eren llegits a les apotecaries almenys pels voltants de 1350.

L'existència, al segle XV, d'apotecaris amb excel·lents biblioteques, feia preveure canvis en la situació de dependència intel·lectual i operativa en què es trobaven respecte dels metges.

S'accepta que el començament, amb la Modernitat, d'una nova etapa dins l'evolució de la Farmàcia, té la seva primera manifestació en l'edició l'any 1486 del *Compendium ad Aromatarios* de Saladí d'Ascoli, tractat que per primera vegada dins l'àmbit mèdic-farmacèutic occidental no estava dirigit als metges. Inspirant-se en part en ell, l'any 1497 un apotecari, el barcelonès Pere Benedict Mateu,¹⁷ va redactar una obra amb continguts farmacològics i tècnics, el *Liber in examen apotecariorum*. Poc abans Manlius da Bosco, també apotecari, havia publicat el seu *Luminare Majus* (Pavia, 1494) i Paolo Suardus el seu *Thesaurus* (Milan, 1496). El 1527, fra Bernardino de Laredo iniciava el nodrit grup d'apotecaris -Lorenzo Pérez, Luis de Oviedo, Fr. Esteban de Villa, Andrés Jubera- que publicarien a Castella o en castellà a Catalunya, com fra Antoni Castell amb la seva *Teoría y Práctica de boticarios* (Barcelona, 1592). L'any 1538, apareixia a Tours el *Prontuaire de T. de Laspleigney*.

A Mallorca no es va produir res de semblant. Els sabers teòrics dels apotecaris illencs només poden sospitar-se en examinar les seves biblioteques.

Hi ha constància¹⁸ de dues molt notables, les de Bartomeu Claret (1463) i Baptista Rutlan (1507). La primera, amb 60 volums ¡l'any 1463! arrengrera el seu propietari dins aquella burgesia urbana que, a l'incipient modernitat, va forçar amb la seva demanda l'aparició de la impremta.¹⁹ Ambdues biblioteques - la seva amplitut temàtica pot

¹⁵ La matèria mèdica de Dioscorides inclou devers 600 vegetals, entre elles les hortalisses, els cereals i totes les fruites conegudes, 35 productes animals, la mel i la cera compresos i 90 de minerals. Els apotecaris mallorquins podien saber d'uns 300, inclosos al *Circa instans* de Plateario, ben conegut a l'Illa des del segle XIV. Dioscorides es farà accessible amb les edicions renaixentistes.

¹⁶ L'autor medieval amb major influència sobre la farmàcia occidental, Mesue o Ebenmesue als nostres inventaris, dóna nom a una obra que es la recopilació d'una sèrie de tractats medievals àrabs anònims. La biografia, de procedència renaixentista a G. SARTON: *Introduction to the History of Science*, Washington, 1937, 574.

¹⁷ L'obra de Pere Benedict Mateu, no publicada fins el 1521, va tenir poca difusió. Gelpi va parlar de presions de l'estament mèdic, presumibles encara que no demostrades.

¹⁸ J. N. HILLGARTH: *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, París, 1991.

¹⁹ L. FEVBRE; R. J. MARTIN: *L'apparition du livre*, París, 1958 i 1971

examinar-se al quadre I - són equiparables a les dels metges²⁰ Joan Desbrull (1417) i Pere Font (1437) amb les quals comparteixen continguts mèdics i filosòfics. Manquen a les dels apotecaris -lectors de les narracions del cicle artúric i altres aventures de cavalleries - els tractats astronòmics i astrològics que acompanyaven l'exercici medieval de la medicina així, com d'altra banda les obres del mestre universitari de Padua Gentile de Foligno. Ara bé Rutlan posseeix la del professor de Bolonya Tommaso del Garbo i un tractat del mertonian Thomas Brawardine. És, no obstant, significatiu que la seva col·lecció tenguí més continguts comuns amb les de metges 70 o 90 anys anteriors que amb la del doctor Fe, 15 anys posterior. Cal considerar, endemés, que al costat d'aquestes biblioteques emblemàtiques de la farmàcia mallorquina del s. XV, l'any 1473 l'apotecari Pere Mora posseeix únicament l'*Antidotarium Nicolai* i només una entre cinc col·leccions del període 1500-1550 abasta 13 volums, no especificats.

Tot i la seva modestia les cinc darreres contenen els set autors -excepte Rasis- prescrits l'any 1498 pels metges de Florència als apotecaris de la seva ciutat, i alguns més. La de Tutzó (1550) enregistra l'entrada d'*Arnau de Nova Villa* i *Avicenna de Virtutibus herbarum* que identifica l'edició impresa a Venècia l'any 1491 d'una obra originada a Montpeller. Compta amb Messue -les edicions renaixentistes l'acompanyaven amb tres de les obres salernitanes prescrites a Florència- i Silvaticus, més alguns autors posteriors: Nicole Prévost,²¹ Quiricus Augusti, amb el seu *Lumen Apothecariorum* (Cremona, 1494) i Manlius da Bosco amb el *Luminare Majus* ja esmentat. També amb el primer exemplar inventariat entre els apotecaris mallorquins de la *Concordia Apothecariorum*,²² la notable farmacopea de Barcelona i d'un autor clàssic. El *De Officiis* de Ciceró, quelcom que es trobava a faltar a la biblioteca de Rutlan (1505). La de Tutzó mostra com, des de l'elit cultural de juristes i notaris, que llegien els autors clàssics i de la Humanística des de la segona meitat del s. XV, aquests arribaven amb un retard considerable a un grup professional no universitari. La penetració cultural castellana seguiria un procés semblant, com es desprèn de la inexistència de Nebrija a les biblioteques examinades.

Quadre I

MEDICS	Claret (1463)	Rutlan (1507)	Aguiló (1505)	Rull (1518)	Tutzó (1550)
ARABS					
Avicena	5	2			1
Messue	2	4	2		1
Rasis	2	2			
Altres	5	1			
CLASSICS					
Galé	1	5			
Hipòcrates	1	2			
Dioscòrides	1	1			
ESC./UNIV:					
Salern	13	6	3	2	1
Montpeller	5	8	1		1
Altres	1	4			
OBRES FARMACEUTIQUES S. XV / XVI procedents de					
Tours					1
Pavia				1	1
Cremona					1
Barcelona					1

²⁰ G. LLOMPART: *El llibre català a la casa mallorquina*, Palma, 1975 i T. AGUILO: *Almanaque para las Islas Baleares para el año 1880*, Palma 1879. Citats a A. CONTRERAS MAS: "Libros de médicos y cirujanos en Mallorca bajo medieval", *Medicina Balear*, Vol. 1, nº 3, Palma, 1986.

²¹ Nicolau Preposit, autor de la segona meitat del XV amb notable presència als inventaris de Mallorca, a E. WICKERSHEIMER: "Nicolaus Prepositi, médecin tourangeais", *Bull. Soc. Fr. Hist. Med.*, 1911, 388-397

²² *Concordia Apothecariorum Barchinone*, Barcelona, 1511.

NO MEDICS					
Filosofia	4	24			
Religió	6	2	1	1	
Gram. / Lit.	4	9	2		1
Altres	1	1		1	
NO IDENTIFICATS					
	9	6	1	1	

2.3- Els sabers tècnics

El bagatge conceptual de l'apotecari feia de la seva manualitat una tècnica. Com és sabut, art en les llengües clàssiques és sinònim de tècnica. Amb operacions fetes *secundum artem*, segons l'art, la destil·lació entre elles, les virtuts curatives de les plantes passaven als remeis medicinals. La saviesa de l'apotecari medieval era majoritàriament de transmissió oral,²³ i els llibres són només un reflex empobrit de la seva realitat. Així i tot, ens permeten copsar la imatge d'un expert en el tractament de les substàncies. Un problema bàsic a resoldre, el de la conservació de les medicines, és a l'origen del treball de l'apotecari amb els productes incorruptibles de les abelles, la mel i la cera, inseparables de les formes més antigues de medicaments.

Es de notar que la farmacopea barcelonesa de 1511, adoptada ràpidament a Mallorca i basada, com les restants obres d'aquest tipus, en els antidotaris medievals mostra un grau de concordància molt alt amb els tipus de remeis medicinals que es troben a les apotecaries mallorquines. La *Concordia*, com la resta de farmacopees, va reproduir la primitiva classificació de Mesue, el qual havia dividit les medicines compostes en 12 *distinctio* o tipus, les comunament denominades formes farmacèutiques. El criteri d'agrupació responia al mètode de preparació seguit, que condicionava l'aspecte final del producte.

Cinc formes farmacèutiques, les denominades *confectio*, *electuari*, *sirupi*, *condito i lohot*, estan molt estretament relacionades amb les alimentàries -els confits- ja que les caracteritza una utilització tècnica semblant del poder conservant de la mel i del sucre. Així ho mostra el *Nuovo Receptario*²⁴ on podem llegir: *il mele per tre ragione simette nelle ricette. Prima per conservatione diquelle: perche il mele conserva ogni cosa uisimette drento. Secondo perche il mele e molto candificativo & correctivo della malitia delle medicine. Tertio perche il mele per la sua dolcesa templa lamaritude della medicina.*

El primer i més nombrós grup és el que reuneix els *electuaris* i les *confeccions*, sota el primer epígraf a Mesue i al *Ricettario* florentí, sota el segon a la *Concordia*.²⁵

Un cop d'ull a les farmacopees ens mostra els procediments. Una *confectio* i un *electuari -letovari* als inventaris mallorquins- consten d'una llarga llista formada quasi sempre exclusivament per fragments de plantes -arrels, fulles, etc.-, tots ells en petites quantitats. Una vegada tractats i triturats amb el morter fins a la pulverització, es passa a mesclar-los amb una lliura de mel, i adquireix el remei una consistència pastosa, semifluida, característica d'aquesta forma farmacèutica.

²³ C. L. DUBLER: *La materia Médica de Dioscorides. Transmisión medieval y renacentista*, Barcelona, 1956.

²⁴ L'edició consultada és la primera: *Nuovo Receptario Composto dal famosissimo Chollegio degli eximii Doctori della Arte et Medicina dell inclita cipta di Firenze*. Florència, 1498. Ed. facsímil a cura de la Prof. Dra CARMONA I CORNET, Barcelona, 1991.

²⁵ L'edició consultada de la *Concordia* és la primera, impresa l'any 1511, de la qual hi ha un exemplar únic a la BUB, en la transcripció, traducció al català i estudi per M. LLUCH I TORNER, Barcelona, 1991.

Menys freqüentment la recepta mostra només la part sòlida, pulveritzada, de la primera part del procés i la mel s'afegirà posteriorment.

El sucre va tenir una introducció tardana. Ara bé, als antidotaris medievals, a causa del seu origen àrab, assoleix un importantíssim paper: aconsegueix per a un altre gran grup de preparats, els aixarops o *sirupis*, la mateixa funció -conservant, edulcorant, aglutinant- que tenia la mel a les *confeccions*.

Entre els dos grans grups anterior se'n situen dos amb un nombre escàs d'integrants, *lohots* i *conditis*. Els primers, remeis per a les afeccions respiratòries que s'havien de prendre llepant, són molt rars a Mallorca però els segons mai no falten a les nostres apotecaries, àdhuc a les més desproveïdes. Són anomenats *conserve* en el llatí medieval de la *Concordia*, *condito* al *Nuovo Receptario*, a l'*Antidotarium Nicolai* i al de Mesue,²⁶ on es presenten deu *conditis* de flors i cinc de fruites i rels. El *condito rosato*, *violato*, *bugloseo* i *borraginis* corresponen al *zucarum rosatum*, *violatum* o *buglosatum* de les farmacopees de Barcelona i Saragossa i a la *conserva de roses*, *de violes*, *de buglosa* o de *borratgen* dels nostres inventaris. Medicines delicioses, consten únicament de pètals trossets i sucre, mesclats i agitats constantment durant tres mesos, dins un flascó de vidre tapat amb pergami i exposat al sol. Un *condito* de fruites, segons Mesue, es fa bullint-les i escorrent-les bé. A continuació es recobreixen amb una *xalea -giulebbo* a l'italià antic del *Nuovo Receptario*- preparada amb sucre bullida amb aigua o, en certs casos, amb mel.

Aquest procediment es revela idèntic a l'exposat a les receptes culinàries d'un tractat de reposteria escrit pels voltants del quatrecent, el *Libre de totes maneres de confits*,²⁷ on es mostra com fer, amb mel i en nombre menor amb sucre, els de totes les fruites i algunes arrels. Les mateixes que hem trobat confitades a l'inventari de Claret el 1463 i també les dels deu *conditis* de fruites i rels del *Nuovo Receptario*.

Tal proximitat entre formes alimentàries i medicinals no encobreix algunes diferències. L'acabat dels confits es mostra al *Libre* citat molt més refinat i laboriós que el de la conserva, la més senzilla entre les formes farmacèutiques. Aquestes, com a medicaments de la farmàcia galènica, s'utilitzaran encara al XVIII mentre que les *confitures* o *confits* desapareixen de les apotecaries poc després del quatrecent. El *confit d'en Cases* perdura als inventaris mallorquins fins al 1700 perquè és un medicament i no un producte de rebosteria.

El quadre I següent mostra les formes farmacèutiques o tipus de productes medicinals existents a tres apotecaries, de 1463 a 1550, prenent com a referència les de la farmacopea catalana i les de Mesue. Volem anotar que les *pólvores* s'han comptabilitzat exclouent les de les medicines simples, així com les corresponents a *confeccions* sòlides, que hem unit al grup de les *confectio*.

Quadre II

²⁶ L'edició de Mesue consultada és la de Venècia de 1497 que conté l'*antidotarium Nicolai* amb *exposicions* de Plateario i de Joan de Sancto Amando, més una *Sinonimia*, el *Liber Servitoris* i el *Compendium Aromatoriorum* de Saladi d'Ascoli.

²⁷ *Libre de totes maneres de confits*. Ed. a cura de L. FARAUDO DE SAINT GERMAIN, Boletín de la Real Academia de Barcelona, 1946. Inclou la recepta de la composta de la qual ha estat més reproduïda al procedent del *Libre dels secrets de agricultura*, que trascriu *sofre* per *çafrà*.

Mesue	Concordia	Inventaris	Claret (1463)		Rutlan (1507)		Tutzó (1550)	
De electuaris	De confectionibus (86)	Confeccions i el.	163	36%	94	34%	30	28%
De conditis	Consserve (no grup)	Conserves	21	5%	16	5%	3	3%
De spec. lohoc	De spec lohoc (16)	lots			6	2%		
De sirupis et robub	De sirupis et robub (51)	Axarops i juleps	70	15%	58	21%	21	19%
De decoctionibus								
De trociscis	De trociscis (31)	Trociscos	24	5%	17	6%	6	6%
De suffuf et pulv.	Pulv. (no grup)	Pòlvores	31	7%	7	2%	3	3%
De pillulis	De pillolis (41)	Pindoles	24	5%	26	9%	9	8%
	De colliris (4)	Colliris			4	1%		
De ung. et emplst.	De unguentibus (35)	Ungüents	44	10%	17	6%	12	11%
	De emplaustis (21)	Emplastres	44	8%	17	6%	12	12%
De oleis	De olei (24)	Olis	38	8%	13	5%	13	12%
			459		275		109	

3.- El confit d'en Cases i la confectio infantium.

La manera d'ordenar les *confeccions* a la farmacopea catalana és peculiar respecte de la florentina: figuren reunides aquelles que es guardaven amb la forma sòlida prèvia a l'elaboració amb mel. Doncs bé, als inventaris mallorquins es mostra la vigència del mateix hàbit.

A l'inventari de Bartomeu Tutzó (1550) queden enregistrades una al costat de l'altra 13 d'aquestes *confeccions* sòlides, sis en la forma menys usual de teuleta, set en la de fina pols, anomenada als inventaris *pòlvora*. Arrenglerada entre elles se cita per primera vegada a un inventari una *pòlvora de confits d'en Cases*, dada important a l'hora d'identificar el producte com a remei medicinal, com una *confecció*, atès que se li aplicava un procediment similar al que era peculiar de dit grup, a 1550, és a dir, 31 anys abans que es registrà la denominació de *confectio infantium* i visqués l'apotecari Antoni Casas. Aquesta dada sustenta la nostra hipotesi que Antoni Casas no va modificar, o bé ho va fer en grau mínim, un producte que existia com a *confectio* 25 anys abans que ell començàs dins l'ofici.

En suma, si tornam al temps de la invenció del remei, trobam tota una època, que va finalitzar amb el quatrecent, dins la qual unes formes farmacèutiques, pràcticament el 75 % de les quals es prenen per via oral i una forma alimentària inicialment cortesana, amb connotacions per tant d'exquisidesa i luxe, el confit, eren fruit totes elles d'una tècnica comuna, procedent de la farmàcia, basada en el poder conservant, saboritzant i aglutinant de la mel o del sucre i en grau molt baix a les apotecaries, de la sal.

La forma *confit*, tal com s'enregistra a l'inventari de Claret - *carabassat confit amb mel*- correspon al participi passat del verb *confir*,²⁸ en ús al català antic. *Confir*, com *confegir* i *confecció*, del llatí *conficere*, fer o elaborar conjuntament, designa l'acció de barrejar quelcom amb substàncies apropiades per a la conservació que actuen per impregnació i recobriments.

²⁸ J. Coromines, al seu diccionari etimològic exemplifica l'ús del verb *confir* citant un *confit que hom salava*. Als inventaris d'apotecaria es troba un altre exemple de *confit salat*, el de ventrel. Comunament s'utilitzava la mel i el sucre.

La denominació de *confit d'en Cases* denotava quelcom d'elaborat amb un conservant-saboritzant-aglutinant, mel o un altre dels citats, quelcom que tenia una presència molt notable a les apotecaries en el moment de la invenció del medicament així anomenat.

Per què aquest nom, i no el de la forma medicinal, *confectio*, amb la qual se'l pot identificar quasi amb total seguretat si ens atenim a l'inventari de Tutzó(1550)?

Cap pensar que el *confit*, inventat a una etapa molt primerenca de l'evolució moderna de l'apotecaria, no va rebre la mateixa consideració que els remeis habituals, tradicionalment obra dels doctors en Medicina.

A partir del darrer decenni del XV hem examinat abans com varen aparèixer a altres indrets distintes manifestacions de la creixent autonomia dels apotecaris: publicació d'obres, redacció d'una farmacopea, la de Barcelona. La invenció d'un medicament és un altra mostra de vitalitat professional i l'apotecari Manlius da Bosco va incloure algunes receptes d'invenció seva al seu *Luminare Majus* (Pavia, 1494). Fra Bernardino de Laredo en va recollir altres al seu *Modus Faciendi* (Sevilla, 1527) sota l'epígraf de fórmules magistrals.

A finals del XVI les iniciatives d'aquest tipus s'havien multiplicat pertot arreu. La cita de la *confectio infantium* que es fa a les *Ordinacions* de 1581 va dirigida a combatre l'intrusisme professional, però és de notar que el Col·legi d'apotecaris utilitza amb normalitat el nom galènic correcte del medicament inventat per un dels seus, no per un metge. En els cent anys transcorreguts des de la invenció del *confit d'en Cases* s'havia produït un notable avanç dins la consolidació professional dels apotecaris.

4.- Transmissió de la fórmula del medicament.

Als inicis de la Modernitat, l'aparició a Europa de les farmacopees va suposar una reestructuració de l'àmbit receptari. Hem citat la primera, el *Nuovo Receptario* (Florència, 1498), redactat pels metges de la ciutat, i la segona, obra dels apotecaris i no dels metges, la *Concordia Apothecariorum Barchinone* (Barcelona, 1511). La quarta, l'any 1546, va aparèixer a un altra capital de la Corona d'Aragó, Saragossa.²⁹

Les farmacopees, normalitzadores per ser d'ús obligatori dins un territori, eren bàsicament un recull de receptes procedents dels vells antidotaris medievals. Tot i així, varen incorporar un nombre, baldament fos escassíssim, de receptes d'autor contemporani. La *Concordia*, per exemple, va recollir el *Pulvis visqui aspre* del metge barceloní Bernat de Casaldevol,³⁰ figura de finals del XV.

La fórmula de la *confectio infantium* devia trobar-se a una farmacopea mallorquina i així va succeir, si bé Mallorca no va comptar amb una de pròpia abans dels finals del segle XVIII, a dates que la feien inoperant. Ben entrada la Il·lustració, l'apotecari Joan Antoni

²⁹ *Concordia Aromatoriorum Caesaraugustanensis*. Saragossa, 1546

³⁰ M. DUCH I TORNER: *Aproximació a Concordie Apothecariorum Barchinone*. Tesi de Doctorat, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1992, foli XXXXr.

Brotad i Terror³¹ va compondre la seva *Pharmacopea Majoricensis*³² i un tractat de *matèria mèdica*³³

D'ell sabem que vivia davant el Sindicat i morí a Palma, a la parròquia de Santa Eulàlia, el 2 d'octubre de 1787.

La primera de les seves dues obres incloïa la *confectio infantium*, i n'atribuïa l'autoria a Antoni Casas. S'han considerat altres possibilitats de transmissió de la fórmula. L'ARM conserva alguns quaderns amb anotacions de receptes procedents de les apotecaries conventuals. Se n'ha examinat el conjunt més nombrós, pertanyent al convent dels Agustins del Socors.³⁴ Els seus quatre petits volums, restringits quasi totalment als remeis més coneguts de la farmàcia galènica no contenen la recepta d'un medicament infantil com és la *confectio infantium*. Cap pensar que per mitjans semblants, quaderns i papers privats, així com per transmissió oral degué arribar, passant d'un a altre apotecari, fins a Joan Antoni Brotad.

4.- Transcripció i traducció de la recepta.³⁵

CONFECTIO INFANTIUM

Re: Foliorum Sennae II dragmes

Radicis Paeonia

Seminis Feniculi.

Seminis Anisi.

Seminis Carui.

Seminis Citri Excorticati

Indi Bedegaris.

totes I dragma

Cinnamomi

Caryophyllorum

Nucis Moschata.

totes I escrupol

Mellis cum Vino Rubro Despumati.

I Lib.

Misce ut Fiat Confectio Liquidior S. Artem

COMMENTARIUS

Hujus compositionis auctor et inventor fuit Antonius Casas, percelebris majoricensis pharmacopaeus; eamque excogitavit in gratiam infantium, praesertim lactecentium; sicque methodo sequenti, secundum artem paratur: accipitur mel et cum vino rubeo, leni igne, clarificatur, et coquitur ad syrapi consistentiam; tuncque sumuntur caetera medicamina, in schaedula supraposita descripta, et in subtilissimum pulverem redacta, statim in vase terreo vitreato, miscentur paulatim cum syrupo mellis calido, simulque cum spathula ligne agitantur donec omnia exacte mixta sint; et ita perfecta est confectio, et liquidior

³¹ Testament el 19 de juliol de 1785, notari Joan Fonollar. Dada de Damià Ferrà-Ponç

³² *Pharmacopea Majoricensis Theoretico-Practica Galeno-Chymica, Mallorca, 1778*, Arxiu Alemany.adquirit pel CIM..

³³ *Materia Medica Galeno-Chymica*, Mallorca, 1781. Biblioteca Pública de Palma de Mallorca, secció manuscrits.

³⁴ Secció Clero de l'ARM. Protocols C-744 a C-749. Citat a FONT i OBRADOR, op. cit.

³⁵ El meu agraïment a la Prof. Carme Bosch per la traducció de la recepta i l'assessorament en la transcripció.

paratur, ut facilius a parvulis deglutiri possit, et dum plane refrixerit, in vase terreo vitreato rite cooperto, servatur ad usum.

VIRES ET DOSIS

Haec confectio magnum est remedium expertissimum et familiarissimum pro infantulis lactecentibus ad eorum ventriculi atroces dolores sedandos sive sint a lacte coagulato procreatos, sive a causa externa, dolorosa, aestuosa aut furibunda ipsarum matrum exortos; indeque solent obstetrices et mulieres lactantes frequentissime ea usi in parvulis, multo acriter, more solito, lachrymantibus cum felici successu, eis enim mirifice succurrit, et es (sic, per eis) juvat, ejusque dosis est unum aut alterum cochleare parvum, eis magna cura paulatim exhibitur.

[CONFECCIO D'INFANT ³⁶

Pren:	Fulles de Sen	2 dracmes
	Rels de Peònia.	
	Llavors de Fonoll.	
	Llavors d'Anís	
	Llavors d'alcarauilla	
	Llavors de llimona escorxades	
	Indi Bagadell.	totes elles 1 dracma
	Canyella.	
	Claus d'espècia	
	Nou moscada.	totes 1 escrúpol
	Mel escumada amb vi vermell	1 lliura
	Mescla-ho i fes confecció líquida segons art	

COMENTARI

L'autor i inventor d'aquesta preparació va esser Antoni Cases, cèlebre farmacèutic mallorquí. La va pensar perquè agradi als infants, sobretot als lactants i així amb el mètode següent es prepara segons art: es pren mel i es clarifica amb vi vermell a foc lent i es cou fins que prengui consistència de xarop, aleshores es prenen les medicines restants descrites a dalt de la pàgina i reduïdes a finíssima pols i tot d'una en un pot de terra vidriada es mesclen poc a poc amb el xarop calent de la mel i es remouen alhora, amb una espàtula de fusta fins que tot s'hagi mesclat bé. Així la preparació està feta i es prepara més líquida perquè pugui esser deglutida més fàcilment pels infants petits i una vegada que s'ha refredat del tot en un pot degudament cobert es conserva per a usar-lo

QUANTITATS I DOSIS

Aquesta confecció és un gran remei molt experimentat i conegut per als infants lactants per a calmar els seus mals de ventre forts, bé que siguin produïts per la llet quallada o provinents de causa externa, de dolor, calor o còlera de les pròpies mares; per això les comares i dones lactantes solen emprar-lo amb molta freqüència per als seus petits, quan ploren desconsoladament, segons costum amb gran èxit; doncs els dóna remei i alleuja de manera admirable, i la dosi és d'una o dues cullerades, a poc a poc se'ls veu millorar molt].

³⁶ L'equivalència actual dels pesos farmacèutics medievals és: 1 dracma=3,59g, equival a 3 escrúpol, a 72 grans o a una vintena part de l'unça. 1 escrúpol=1,2g. La lliura prima o medicinal equival a 345g. DCVB.

5.- Anotacions farmacològiques.

La totalitat de components de la recepta es troben en el conjunt d'inventaris de 1463 a 1507 abans citats, atès que formen part dels simples habituals a qualsevol apotecaria del XV o XVI.

El sen, *Cassia obovata* Colladon, la peònia, *Peonia officinalis* L., el fonoll, *Foeniculum vulgare* Miller, l'anís o batafoluga, *Pimpinella anisum* L., l'alcarauilla o càrvit, alcaravulla als inventaris mallorquins, *Carum carvi* L., les llavors cítriques, *citrus medica* L. i l'indi bagadell, *Indigofera tinctoria*, constitueixen el nucli de la fórmula. Convé subratllar que la peònia és endèmica a les muntanyes de Mallorca i el fonoll creix a totes les voreres dels camps de l'Illa. Les tres espècies, posades al final i en quantitat molt petita, semblen ser-hipresents, més que per les seves reconegudes qualitats digestives, per a potenciar les propietats conservants i saboritzants de la mel, amb què es fa la *confecció*. El procediment és el que hem vist descrit als receptaris medievals i la finíssima pols que es descriu a la recepta és identificable amb la *pòlvora del confit d'en Cases* enregistrada als inventaris. L'ús de vi era recomanat freqüentment als receptaris, per a acompanyar els remeis. No és estrany, per tant, veure als inventaris de Rutlan (1507) i Tutzó (1550) dues entrades semblants on s'enregistren *ambuts de fusta i de estany* junt amb *mesures de vendre vi*, ben entès que per a usos medicinals.

Un dels components, l'indi *bedegaris* o *bagadell* certifica l'origen baixmedieval o renaixentista de la recepta. En efecte, aquest producte, com la varietat denominada *indi* (del *golf* -d'ells se n'obtenia el blau índigo- figuren múltiples vegades als inventaris mallorquins fins al segle XVI, però mai als del segle XVII. No se'l troba a la Tarifa de preus de 1710, on sí consta un altre colorant d'ús medicinal, la *grana tinctoria*. Tampoc no se'l troba a la *Concordia de Barcelona*,³⁷ on s'utilitza la *grana* i la *rubia tinctorum*, aquesta no recollida tampoc a la Tarifa mallorquina. El blau de l'indi en contacte amb altres components podia donar un color verd, tant als medicaments medievals com posteriorment a l'absenta.

Dioscorides³⁸ -font dels tractats sobre medicines simples mencionats a les biblioteques mallorquines- mostra tots els components com a calents i secs en divers grau, el menor per a la peònia i el major per al grup *anís, fonoll i alcarauilla*, les denominades, amb el *comú, quatre llavors majors calentes*. Aquestes són recomanades també per a les *ventositats d'estòmac* i ventre i la peònia per als dolors abdominals. La tria d'ingredients duita a terme parteix, com era d'esperar, del coneixement de la farmàcia galènica propi d'un expert. Dues de les principals causes del mal de ventre infantil segons el galenisme arabitzat de l'època eren la *ventositat* i el *refredament*. El medicament va dirigit exactament a combatre'ls segons el principi galènic de *contrari contrariis curantur*.

Es poden detectar fàcilment antecedents fragmentaris de la recepta dins els antidotaris coneguts, per exemple a la confectio denominada *Dia Anisum* procedent de l'*Antidotarium Nicolai*, que conté les tres llavors calentes. També la *Confectio medicaminis Hamet Secundum Eben Mesue* i les *Pillules lucis majoris* inclouen part del nucli més actiu del confit, el sen, l'anís i el fonoll. Ara bé, en tots els casos acompanyades de decenes d'altres simples, segons les fórmules molt més complexes que omplien els receptaris medievals.

³⁷ M. DUCH I TORNER: *Aproximació a Concordie Apothecariorum Barchinone.*, 171-183.

³⁸ *Pedacio Dioscorides Anazarbeo. Acerca de la materia medicinal y de los venenos mortíferos*. Anvers, 1555. Traducció i anotacions del Dr. Andrés Laguna. Consultat el facsimil de l'edició de València, 1667.

Hi ha un producte de la medicina de l'època que guarda una relació més directa amb el confit: la *tiriaca puerorum* del metge Damià Carbó³⁹ Aquest va estudiar, al seu *Libro del arte de las Comadres* (Mallorca, 1541), totes les malalties infantils habituals a l'època, amb descripció, causes i tractament. Va prescriure tant els remeis freqüents als antidotaris com d'altres que recomanava citant l'autoritat d'on procedien: Galè, però amb més freqüència Avicena i Rasis i fins i tot Mesue i Nicolau.⁴⁰ També algunes receptes pròpies, quelcom habitual en els metges de l'època, previst ja al *Nuovo Receptario* florentí.

La primera malaltia descrita al *Libro de las comadres* és precisament el *mal de ventre*. L'afecció es qualifica de molt freqüent i un dels remeis proposats és la *tiriaca puerorum*. Al llibre s'exposen nombroses i assenyades observacions⁴¹ procedents de la pròpia experiència clínica i s'opta freqüentment per remeis senzills. Però, pot ser per a mostrar erudició, no escassegen els coneguts polifàrmacs, compostos de gran nombre d'ingredients, habituals a la Farmàcia galènica antiga i medieval.

L'autor vol que la *tiriaca puerorum* -ja el seu nom és significatiu- sigui un medicament complet amb acció sobre totes les causes possibles del *mal de ventre* i amb aquesta finalitat reuneix 27 components vegetals. Tots els del confit, excepte les llavors cítriques, són a la *tiriaca*.

La complexitat i coherència que caracteritzaven el galenisme, també dins la forma arabitzada en la qual s'integrava Carbó, es reflectien a la seva part farmacològica. Els diferents simples posseïen les qualitats bàsiques en distint grau, fins al quart. Simultàniament a la força d'un remei augmentaven els efectes secundaris indesitjats, per la qual cosa un *simple* molt efectiu, d'acció potent, s'havia d'acompanyar d'altres, de correctius de la seva part nociva. Una complexa xarxa d'interrelacions conduïa a les receptes de 20 a 60 ingredients. A Carbó li calien els seus 27 components si cercava un medicament polivalent, d'abast més ampli i major potència que els *confits d'en Cases*. Des de la perspectiva del saber escolàstic, la recepta de Carbó era indubtablement superior a la del *confit*. Trobar aquesta més racional suposa aplicar criteris actuals.

Ara bé, més enllà de les disputes escolàstiques sobre els graus i de l'aplicació de les doctrines d'al-Kindi o de les d'Averrois, era perceptible, dins el galenisme, un corrent que proposava medicaments més senzills. Pot exemplificar-se en la *Confectio ad Lumbricos* procedent del *Luminare Maius*⁴² (Pavia, 1594) de Manlius da Bosco que es va incloure a la *Concordia* barcelonesa - com l'encara més breu del metge Casaldevol - i respon a un esquema idèntic al de la *confectio infantium*: un nucli de set components, més un excipient - sucre en aquest cas - i tres espècies. Perseguint objectius limitats, optava per un model de medicament simplificat, depurat, amb un nombre baix d'ingredients, que es presentava

39 DAMIA CARBÓ: *Libro del arte de las Comadres, o madrinas y del regimiento de las preñadas y paridas y de los niños*. Mallorca, 1987. Edició original i facsímil a la Biblioteca March de Palma de Mallorca.

40 Damià Carbó és un exponent de la tendència denominada per Lòpez Piñero galenisme arabitzat. L. LÓPEZ PIÑERO: *Ciencia y Técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*, Barcelona, 1979, p. 339.

41 A. CONTRERAS MAS: "La atención médica en la crianza de los niños: alimentación y crianza del recién nacido en la obra de Damián Carbó (Palma 1541)", *Medicina Balear*, vol. 9, nº 1, 1994, p. 40-48.

42 La *Confectio ad Lumbricos*. *Extretu a Luminari Maiori* consta de: llavor alexandrina, banya de cèrvol, escorxa de magrana, diptam, claus d'espècies, reubarber, centonica, canyella, çafrà en quantitats d'una a tres dracmes i una lliure i mitja de sucre. S'ha de fer confecció amb aigua d'absenta o de grama. Consta com els *confits d'en Cases* de set simples, més tres espècies i un excipient, sucre en lloc de mel.

sovint recolzant-se en l'experiència de l'autor. Aquesta valoració de la pròpia experiència⁴³ és un dels trets que defineixen obres molt representatives de la farmàcia renaixentista castellana i catalana, com les de Laredo i Castell ja esmentades. La tendència pot detectar-se a tractats molt anteriors com el *Libro de la almohada*⁴⁴ o el *Thesaurus Pauperum*.⁴⁵ Cal subratllar que bona part dels continguts de les obres d'Ibn Wafid i sobretot de la de Petrus Hispanus -on no s'escatima l'ús dels excrements i altres productes animals- en ser exponents d'un empirisme acrític presenten més interès per a l'estudi de la pervivència de les creènces ancestrals que per a la farmacologia. Els medicaments de Cases i de Del Bosco s'allunyen tant d'aquesta pràctica irracional com dels excessos especulatius de la farmàcia galènica escolàstica.

A una època molt posterior a la d'invenció del producte, Brotad, en el seu comentari a la recepta, atribueix l'afecció a indigestió, una altra causa considerada pel galenisme, i a una de nova que s'hauria d'interpretar dins el context de la seva farmacopea i en la qual no entrarem.

L'eficàcia del remei, originada pel fet d'haver-se triat alguns dels seus components amb un criteri nascut de l'experiència, és, per tant, explicable també a la llum dels coneixements actuals.

Els *confits-confectio infantium* alleujaven el malestar, molt dolorós, però que no revesteix cap gravetat, produït en els lactants a causa de l'aerofàgia i el meteorisme sobrevinguts després de mamar. Almenys una part de la recepta és vigent avui. La farmàcia actual⁴⁶ ofereix amb la mateixa finalitat una mescla d'anís, fonoll i camamilla o bé medicaments químics. Aquest són de dos tipus: antiescumejants, que faciliten l'expulsió de l'aire estomacal, mitjançant l'eructe, i antiespasmòdics que eliminant l'espasme gastro-intestinal permeten la normalització dels moviments intestinals. La mateixa acció és duita a terme per algunes de les substàncies presents a les llavors d'anís i fonoll. El resultat final amb uns i altres productes és l'eliminació dels gasos que són la causa de l'intens dolor que fa plorar els nens, com indicava Brotad.

Conclusions

El procés de desenvolupament de la professió farmacèutica a Mallorca, estudiat per Alemany, es mostra paral·lel al seguit a la resta de territoris del seu entorn geogràfic.

Hi ha una època, de finals del segle XV als del XVI, en la qual els apotecaris, iniciant un procés d'autonomia, creixent al llarg de l'Edat Moderna, escriuen, a Castella, Catalunya, França o Itàlia, tractats amb continguts farmacològics -fins llavors reservats als metges- i tècnics. A Mallorca no es produeix res de semblant, l'obra escrita arribarà molt més tard. Tot i així, l'examen de les apotecaries -llibres, medicaments, tècniques- mostra

43 Folch Jou subratlla aquest aspecte dins l'obra de Fra. Antoni Castell. i Fra Bernardo Laredo. G. FOLCH JOU: "la farmacia en el Renacimiento", *Historia general de la Farmàcia en España*, Barcelona, 1981, II, 308.

44 No es coneixen traduccions del *Libro de la almohada d'Ibn Wafid*. Només Sarton dona notícia d'una a l'hebreu. També de la versió medieval catalana de l'altra obra d'Ibn Wafid, el *Libre de les medicines particulars*. G. SARTON: *Introduction to the History of Science*, 1221.

45 Rocha Pereira dona notícia de la publicació de part d'una versió catalana del segle XIV a la Biblioteca de la Revista Catalana, l'any 1892. M. H. ROCHA PEREIRA: *La obra mèdica de Pedro Hispano*, Coimbra, 1973, 49

46 El meu agraïment al Dr. M. Gener i a la farmacèutica A. Murillo pel seu assessorament.

una farmàcia en contacte amb les obres sortides dels principals centres emissors del saber mèdic-farmacològic, de Toledo i Salern a Montpeller, Pavia o Bolonya, i una pràctica farmacèutica amb trets semblants a la de ciutats com Barcelona o Florència.

Ha quedat constància d'un altre tipus d'aportació, la invenció d'un medicament, duita a terme a finals del segle XV.

Aquest, denominat *confectio infantium* i *confit* o *confits d'en Cases*, s'ha d'incloure dins un corrent, minoritari dins la farmàcia galènica, que suposa un avanç tant respecte a cert empirisme medieval com a l'escolasticisme dominant. Cercant unir la doctrina amb l'experiència, es proposa objectius limitats i opta per compostos amb un nombre baix d'ingredients, en oposició als tradicionals polifàrmacs. La tendència caracteritza receptes i obres molt representatives de la farmàcia renaixentista italiana, catalana i castellana.

La transmissió del producte, davant la inexistència de publicacions, va esdevenir-se per canals privats fins al segle XVIII, on apareix a la *Pharmacoepa Maioricensis* (1778), mai publicada, ja que a l'època en què va ser redactada s'havien imposat als països europeus les farmacopees estatals.

BIBLIOGRAFIA

- L. ALEMANY VICH: *Contribución a la Historia de la Farmacia en Mallorca*. Palma de Mallorca, 1960.
- L. ALEMANY VICH: *Desarrollo de la profesión farmacéutica en las Islas Baleares*. Tesi inèdita, 1974. El meu agraïment a Mª de Lluç Alemany per haver-me permès consultar el material de son pare.
- L. ALEMANY VICH: Discurso leído en el acto de recepción académica. Palma de Mallorca, 1979.
- C. ÁLVAREZ DE TOLEDO: *El libro de la almohada de Ibn Wafid de Toledo (recetario médico del siglo XI)*, Toledo, 1980.
- M. BARCELO CRESPI; A. CONTRERAS MAS: "Farmàcia i alimentació: l'exemple del sucre a la cuina medieval", *BSAL*, 50, Palma de Mallorca, 1994, 198-218.
- M. BARCELO CRESPI; G. ROSSELLO BORDOY: *Terrissa*, Barcelona, 1996.
- F. BONAFE PERELLO: *La flora de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1977.
- S. A. CELSI: "Orígenes y evolución de las farmacopeas", *Revista Farmacèutica*, Madrid, 1984.
- A. M. CARMONA JORNET: Introducció i cura de l'edició facsímil de *Nuovo Receptario* (Florència, 1498), Barcelona, 1991.
- A. CONTRERAS MAS: "Libros de médicos y cirujanos en Mallorca bajomedieval. Análisis de seis bibliotecas", *Medicina Balear*, 1, 2 i 3, Palma de Mallorca, 1986.
- A. CONTRERAS MAS: "La atención médica en la crianza de los niños: alimentación y cuidados del recién nacido en la obra de Damián Carbó (Palma 1541)", *Medicina Balear*, Vol. 9, nº 1, 1994.
- G. DILLERMAN: "La Pharmacopée au Moyen Age", *Revue d'Histoire de la Pharmacie*, 19, París, 1968, 164-170.
- C. E. DUBLER: *La Materia Médica de Dioscorides. Transmisión medieval y renacentista*, Barcelona, 1956.
- M. DUCH I TORNER: *Aproximació a Concordie Apothecariorum Barchinone*. Tesi de Doctorat, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1992.
- L. FEBRE; R. J. MARTIN: *L'apparition du livre*. París, 1958 i 1971.
- B. FONT I OBRADOR: *De l'apotecaria històrica mallorquina (Miscel·lànea documental)*, Palma de Mallorca, 1987
- P. FONT I QUER: *El Dioscorides renovado*, Barcelona, 1961.
- G. FOLCH JOU: "La farmacia en el Renacimiento", *Historia general de la Farmacia*, Barcelona, 1987.
- G. FOLCH JOU (dir.): *Historia general de la Farmacia*, Barcelona, 1987.
- F. GUERRA: "La materia médica en el Renacimiento", *Historia Universal de la medicina*. [P. LAÍN ENTRALGO dir.], 3, Barcelona, 1981, 131-149.
- J. N. HILLGARTH: *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, París, 1991.
- P. LAÍN ENTRALGO: *Historia de la medicina*, Madrid, 1978.
- J. M. LOPEZ PIÑERO: *Ciencia y Técnica en la sociedad española de los siglos XVI y XVII*, Barcelona, 1979.
- J. M. LOPEZ PIÑERO; F. BUJOSA HOMAR: *Las enfermedades infantiles en la España del Renacimiento*, Valencia, 1982.
- J. M. LOPEZ PIÑERO et al.: *Bibliographia Medica Hispanica 1475-1600*, Valencia, 1987.

- G. LLOMPART: "El llibre català a la casa mallorquina.(1350-1550)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XVIII, 1975, 93-240.
- S. MUÑOZ CALVO: *Historia de la Farmacia Moderna y Contemporànea*, Madrid, 1994.
- F. J. PUERTO SARMIENTO: *El mito de Panacea*, Madrid, 1997.
- B. QUETGLAS GAYA: *Los gremios de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1939.
- M. H. ROCHA PEREIRA: *Obras médicas de Pedro Hispano*, Coimbra, 1973.
- J. M. R. TEJERINA: *Historia de la Medicina en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1984
- G. SARTON: *Introduction to the History of Science*, Washington, 1927.
- H. SCHIPPERGES: "La medicina en el medievo àrabe", *Historia Universal de la Medicina*, 3, Barcelona, 1981, 84-105.
- M. TOUSSAINT-SAMAT: *Historia natural y moral de los alimentos. El azúcar, el chocolate, el café y el té*, Madrid, 1991, 7.
- O. VAQUER: "El comerç marítim a Mallorca a la segona meitat del segle XV", *Randa*, 29, Barcelona, 1991, p. 105-109.
- E. WICKERSHEIMER: "Nicolaus Prepositi, médecin tourangeais, a la fin du XV S.", *Bul. Soc. Fr. Hist. Med.*, 1911, 388-397

RESUM

Hi ha constància de l'aparició a Mallorca, al darrer terç del segle XV, d'un remei medicinal infantil la fórmula del qual es va incloure a la *Pharmacopea Maioricensis* de 1778.

El nou medicament s'integra dins una tendència molt visible a obres representatives de la farmàcia del Renaixement a Itàlia, Catalunya i Castella.

Per a investigar el medicament ha calgut analitzar la pràctica farmacèutica que l'havia originat. S'han estudiat, amb aquesta finalitat, alguns inventaris dels obradors i botigues dels apotecaris mallorquins del període 1460-1550. S'hi manifesta una farmàcia que mantenint la influència de Salern i Montpeller, es mostra oberta a les novetats en matèria d'autors o edicions.

ABSTRACT

There is documentary evidence of a children's medicine in Mallorca which appeared in the last third of the XV Century. Its formula was included subsequently in the *Pharmacopea Maioricensis* of 1778.

The new medicine fell within a tendency evident in representative works from the Renaissance Pharmacy in Italy, Catalonia and Castile.

Further investigation on the medicine was carried out to analyse the pharmaceutical practice that originated it and also see the workrooms inventories from the period 1460-1550. As a result it has been shown that any pharmacy, under the influence of medical authors from Salerno or Montpellier, was open to innovations either from authors or editions.